

Øystein Ekroll og Erik Opsahl (red.)

Nidaros erkebispedet i seinmiddelalderen – et kultursentrum?

Novus forlag, Oslo 2018, 221 s.

Hilde Inntjore

Dekan for lærerutdanning, Universitetet i Agder

Ph.d., 2018

hilde.inntjore@uia.no

Erkebispedet i Nidaros har vært i sentrum for flere prosjekter de senere år. Med denne antologien får vi mer kunnskap om dets betydning i seinmiddelalderen, en periode som har vært mindre i søkelyset tidligere. Erik Opsahl trekker opp noen historiografiske linjer med vekt på det tradisjonelle synet på høymiddelalderen som Norges gullalder og tilsvarende av seinmiddelalderen som en forfalls- og nedgangstid. En slik oppfatning har begrenset de perspektiv forskningen har anlagt for perioden, mener han, og ønsker at boken skal kaste lys over erkesetet som rikspolitisk og særlig kulturelt sentrum. Bokens syv artikler kan kategoriseres i temaområdene politisk kultur, skriftlig og lærd kultur, og bygningsmassen ved erkesetet.

Steinar Imsen innleder antologien med en artikkel om Nidaros som kroningsby og metropol, et begrep som i datidens terminologi betydde residensby for en erkebiskop. Han trekker frem et sitat fra Aksel E. Christensen (posthumt publisert), der Christensen skriver at Kristoffer av Bayern ble kronet til konge av erkebiskopen i Oslo i 1442, og at det var et avvik fra hevdvunnen tradisjon om at kroningen skulle skje ved erkesetet. Synet om at kroning skulle skje ved erkesetet, ble også trukket frem ved kroningene i 1449 og 1450. Da ble det også hevdet at kroningen, etter lov og gammel sedvane, var en integrert del av tronskifteprosessen. Videre drøftes gehalten i oppfatningen om erkesetet som arena for kroningen, og kroningen som et ledd i tronskifter. Bergen fremstod som kroningsbyen i gammelnorsk tid, med flest av de tretten kroningene av norske konger. Av disse fant kun tre sted i Nidaros, i 1449, 1450 og 1483. Kroninger ble også utført i Oslo og Stockholm. Imsen finner følgelig ikke hold i påstandene om en etablert, eldre tradisjon om erkesetet som kroningssted. For tronskifteprosessen var det tidligere ved hyllingen (konungstekja) av tronfølgeren at kongedømmet ble overdratt, formelt og konstitusjonelt, og kongenes regjeringstid ble regnet fra hyllingsdatoen av. Kroningen kunne likevel være et markant politisk utspill, og gi støtte og legitimitet. Endringen synes å henge sammen med kroningen i 1449, der kroningen overtok kongehyllingens plass. Først i tronfølgeordningen i Halmstadrecessen av 1483 går det frem at kongen ikke kan tre fullt inn i embetet før han er kronet. Endring i sedvanen ble da nedfelt i lovs form.

I artikkelen «Nidaros erkesete i verden» av Erik Opsahl drøftes institusjonens samfunnsposisjon. Den sammenlignes med erkesetene i Sverige, Danmark og Skottland. Han tar utgangspunkt i en labil politisk situasjon i Norge, med indre opposisjon i unionskongedømmet. Den danske kongemakten ønsket å sette lojale danske menn inn i sentrale ombud i Norge. Da bispestolen i Oslo ble ledig i 1505, valgte kapitlet der en av sine kanniker, men kongen fikk paven til å innsette kongens egen kandidat. Da erkesetet ble ledig i 1510, etter Gaute Ivarsson, tok kongen initiativ mot paven for å få nok en lojal mann i en helt sentral posisjon. Kongens betoning av betydningen av å få rett mann ved erkesetet viser ytterligere hvor mektig erkebiskopen var. Erkebiskopen ledet riksrådet, ved siden av kongen var han ledende i riket, han fikk fra 1483 myntrett igjen, og anledning til egenhendig å sammenkalle riksrådet annet hvert år. Opsahl trekker inn de geistliges universitetsutdannelse som en måte internasjonal kultur og dannelse spredte seg og opprettholdt en europeisk, kirkelig kulturkrets. Rostock fikk universitet i 1419, og ble det mest populære for de norske geistlige på 1400-tallet. Ved erkesetet i Uppsala ble det dannet universitet i 1477, og i København i 1479. De nordiske universitetene ble opprettet i samspill mellom kirke og riksførster eller konge, men en slik relasjon manglet i Norge. Rekrutteringsgrunnlaget kan også ha blitt vurdert som for lite. I komparasjonen viser Opsahl at samtlige erkeseter hadde helt sentrale samfunnsposisjoner. Konteksten i hvert rike spilte likevel inn på handlingsrom og gjennomslagskraft.

Magne Njåstad bidrar med en artikkel om domkapitlet, med tittelen «Kompetanse og kontinuitet». For kongemakten var det vesentlig å opprettholde kapitlene for å ha en viss kontinuitet etter reformasjonen, og et kompetent støtteapparat rundt de nye embetsmennene i kirken. Kapitlene utførte oppgaver for biskopen. Deres rettigheter var knyttet til fast sete i koret i domkirken, valg av ny biskop og å lede bispedømmet ved fravær av innsatt biskop. Økonomisk var kapitlene sterke, med en tredelt inntekt. I 1540 hadde kapitlet i Nidaros 20 kannikegjeld hvor inntekt fra tiende i det lokale sognet gikk til innehaveren. I 1558 var det 28 prebender til kapitlet. I tillegg hadde kapitlet et fellesbord, hvor inntekter fra jordeiendom og rettigheter ble lagt. Ved reformasjonen søkte domkapitlet i Trondheim å sikre sine økonomiske rettigheter, noe det også fikk. Bakgrunnen måtte være at kapitlet fremdeles, gjennom kirkeordinansens bestemmelser, skulle ha noen funksjoner innen det religiøse livet. Det skulle sørge for opplæring ved å ha ansvaret for katedralskolene, ved å ansette egen lektor der. Denne lektoren ble et av medlemmene fra kapitlet, og slik ble også lektoren i det nye skolevesenet lønnet. I tillegg skulle kapitlet fremdeles utføre kirkelige oppgaver, som å holde tidebønner og gudstjenester og forrette nattverd. Ved nye bestemmelser i 1542 skulle kapitlet ha en domsfunksjon i ekteskapsaker, sammen med lensherren. På papiret fortsatte domkapitlet til slutten av 1700-tallet, med den endelige avslutningen da den siste kanniken døde i 1771. I overgangsfasen som fulgte i kjølvannet av reformasjonen, ble kontinuitet i kirkeliv og opplæring sikret ved domkapitlenes fortsatte funksjon.

I sin artikkel om skriftkulturen ved erkesetet definerer Ivar Berg skriftkultur som alle sider ved bruken av skriftlig materiale. Han tar utgangspunkt i at kristendommen var en bokreligion og at skrift, tekster og utdanning derfor stod sentralt. Selv om latin var lærdoms- og bruksspråket, ble også morsmålet brukt tidlig i Norge, sannsynligvis etter påvirkning fra England. Samfunnet var flerspråklig. Latin ble brukt i geistlige sammenhenger, mens handel og innvandring ga en videre språkkunnskap. Veksling mellom ulike språk kunne opptre i ett og samme dokument. Skriftene som erkesetet produserte i seinmiddelalderen, var brev og diplomer, jordebøker og regnskap, og ikke lengre litterære tekster slik som i perioden forut. Det ble også laget trykte messebøker for erkebispedømmet, noe som ga en mer enhetlig tradisjon og kult enn de tidligere lokale, håndskrevne bøkene kunne gi. Det bevarte materialet

gir grunnlag for å dele litteraturen inn i kategoriene religiøse, juridiske og historiske bøker. Biblioteket synes å bli oppdatert gjennom perioden, da også nyere utgaver av klassiske verk var representert. Berg nevner spesielt Erik Valkendorfs skrift *Descriptio Nidrosiensis diocesis*, en skildring av en visitasreise i den nordlige delen av erkebispedømmet. Han peker på at skriftet regnes som det første eksempelet på den historisk-topografiske sjangeren i Norge, en sjanger som først ble vanlig i tidlig nytid. Den litterære nyskapningen mener jeg Berg undergraver betydningen av, da han skriver at det ikke ble produsert fortellende litteratur ved erkesetet i seinmiddelalderen.

Artikkelen til Thea Selliaas Thorsen, «Lærd litteratur fra og i Nidaros i seinmiddelalderen», innledes med hypotesen om at Theodoricus' verk *De antiquitate regum norwagiensium* var en del av en større offensiv for å promotere erkebiskop Øysteins program om kirkens frihet fra den verdslige makt, og sprang ut av og videreførte en lærd kultur ved erkesetet. I første del drøfter hun hvem Theodoricus var, gjennom tekstens mange kvaliteter. Han bruker retorisk underdrivelse, tidsmessig overdrivelse mellom det han betegner som tiden før og den tiden han lever i, allusjoner, samler alle tekstens elementer i en større helhet og bygger på en rekke klassiske verk og samtidsverk. Hans verk ble mye kopiert og brukt gjennom hele middelalderen og frem til ut på 1700-tallet, i Norge og ellers. De eldste bevarte kopiene er fra 1600-tallet. Thorsen bemerker at de har «kirkehistorie» i tittelen, noe som knytter dem til en etablert genre. Senere utgivelser har ikke denne termen. Forståelsen av verket kan dermed forringes, fordi viktige assosiasjoner mangler uten denne termen. Internt kretser teksten om kirken og de kongene som var av betydning for den. Theodoricus formidler også en forståelse av at romernes historie og den norske historien hører sammen. Viktige hendelser i romersk fortid kunne dermed bli frempek for senere hendelser i norsk fortid, som omstendighetene rundt Olav den helliges fall. De ytre sammenhengene er de mange store verkene som implisitt er trukket inn, og paralleller til *Passio Olavi* og *Officium Olavi*, to helt sentrale tekster i olavskulten. Thorsen peker avslutningsvis på den vedvarende og omfattende bruken av verket, og stiller spørsmål ved om også biblioteket med de andre verkene som er flettet inn i Theodoricus' verk, ble bevart, og om kunnskapsnivået holdt seg ved erkesetet, slik at verket også kunne bli forstått med alle sine strategiske vendinger gjennom hele bruksperioden. Disse spørsmålene er interessante, og kunne blitt koblet opp mot forrige artikkel i antologien. Der skriver Berg at det fra 1450 økte med utenlandsstudier for kannikene i Nidaros; særlig dro de til Rostock. Theodoricus studerte imidlertid i Paris. Var det samme utdanning de fikk? Kunne utdanningen gjennom 1400- og 1500-tallet fremdeles gi kunnskapsgrunnlag for å forstå Theodoricus' verk?

Øyvind Lunde skriver i sin artikkel om erkebispeanleggets utforming og spesielt omforming i seinmiddelalderen, med vekt på endringene de siste 50 årene før reformasjonen. Han ser særlig på de to nye bygningene som hadde tegl som sitt viktigste byggemateriale, og drøfter bruken av tegl generelt. Innledningsvis presenterer han eldre arkeologiske undersøkelser. Gerhard og Dorothea Fischer arbeidet med erkebispegården fra 1952 til 1972 og produserte et stort materiale. Dette ble siden overlevert for arkivering. Det er systematisert, tilrettelagt og ble digitalisert i perioden 2012–2016. Lunde ledet selv deler av utgravningene i 1966–1967. En senere større undersøkelse ble gjort i 1990–1995, ledet av Sæbjørg Walaker Nordeide. Det er materiale fra disse arbeidene og resultater Lunde benytter. Det eldre anlegget i erkebispegården legges til perioden 1250–1450. Det yngre anlegget legges til perioden fra 1450 mot reformasjonen; da begynte endringen Lunde trekker frem. Anlegget ble forminsket, modernisert og ble som det fremstår i dag. Det er dels godt bevart, dels brannskadd, og store deler er ombygd. Han går nærmere inn på anleggets nye hallbygning og hjørnebygg mot domkirken, som ble reist under ombyggingen i siste del av 1400-tallet. I begge bygg ble

rød teglstein benyttet, et materiale som viste status i hele Nord-Europa. Byggene var praktbygg, med utsmykning og dekor. Hjørnebygget er tolket som erkebiskopens eget kapell. Det kan ha hatt veggmalier, marmorrekkverk og glassmalier, ut fra funnmassene. Ombyggingen av anlegget, moderniseringen, bruk av røde tegl og utsøkt materiale kan vise erkebisppegårdens posisjon.

Artikkelen av Øystein Ekroll tar for seg Nidarosdomens endringer fra 1328 til 1537. De store restaureringene fjernet nybygg gjennom denne perioden for å få katedralen tilbake til det samtiden da mente var det opprinnelige byggverket. Ekroll viser hvordan han gjennom nylesning av kilder, studier av restene av det som er fjernet, og av dagens bygg kan fortelle en aktiv bygningshistorie. I 1328, 1432 og 1531 var det omfattende branner, kanskje også i 1451. Brannene var ødeleggende, men ga rom for nytenkning. Etter brannen på 1300-tallet ble det gjort gjenreisning og noen endringer, blant annet ved oktogonen. Personell- og ressursmangler i årene etter den store pesten bare et par tiår etter kan ha gitt et foreløpig stopp. Gjenoppbyggingen etter brannen i 1432 ga større endringer. Erkebiskop Aslak Bolt revitaliserte kirkens økonomi og tilgjengeliggjorde mer ressurser. Kun 13 år senere synes kirken å være restaurert. Fra 1510 ses en endring i måten restaureringen ble gjort på. En bevaringstanke kom til uttrykk, med bevissthet rundt bevaringsverdige element i arkitekturen. Oktogonen ble videreutviklet under Erik Walkendorf, som hadde vært i Roma og sett Peterskirken bygges om til tydeligere å bli en gravkirke for St. Peter. Under den siste katolske erkebiskopen ble det også gjort store arbeider. At noen av arbeidene ble stående ufullendt, skyldtes jo omveltningene som kom. Det ufullendte viser planer som ikke lot seg fullføre. Synet på stillstand ved Nidarosdomen i seinmiddelalderen er dermed tilbakevist, mener Ekroll, og tolker endringen ved kirken som del av en større internasjonal utvikling.

Det er sterke fagpersoner som har bidratt til antologien. Forfatterne er alle knyttet til det vi kan kalle Trondheimsmiljøet, enten til NTNU eller Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider. Likevel har de samme utfordring som de fleste har når man skaper en antologi: Hvordan får vi problemstillingen til å bli en rød tråd gjennom hele boken? I mange tilfeller blir tittelen en overordnet paraply heller enn et omdreiningspunkt. I denne antologien kunne man med fordel gått nærmere inn på kulturbegrepet. Hvordan disse kapasitetene definerer kultur, i møtet med historien rundt Nidaros erkebispesete, kunne vært et sammenbindende element. Likeså med sentrumsbegrepet. For hva er et sentrum, og hvilken gravitasjonskraft har det i interaksjon med sin periferi? Samtidig er noe av sjarmen med en antologi at bidragene spriker litt, noen er detaljrike og fordrer forkunnskap, mens andre har et elementært nivå. Den tverrfaglige kombinasjonen av bidrag i denne boken gir uansett noe til en rekke lesere. Og boken bidrar til nytt lys over erkesetet og dermed provinsens historie i seinmiddelalderen.